Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti *Musiqi elmi, mədəniyyəti və təhsilinin aktual problemləri* №2, 2024, **s. 23-29**
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет *Актуальные проблемы музыкальной науки, культуры и образования* №2, 2024, **с. 23-29**
Azerbaijan State Pedagogical University *Actual problems of the science, culture and education of music* №2, 2024, **p. 23-29**

UOT 37.015.3:159.922.7

G.H.Əlixanova
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
AZ 1000, Bakı ş., Üzeyir Hacıbəyli küçəsi, 68
E-mail: gülnare.alixanova@mail.ru

PEDAQOJİ ÜNSİYYƏT PROSESİNİN PSİXOLOJİ XARAKTERİSTİKASI

Açar sözlər: *tədris prosesi, birgə fəaliyyət, peşəkarlıq, qiymətləndirilmə, nitqin tempi, mimika, jest*

Təhsil prosesi zamanı şagirdlərlə müxtəlif fəaliyyət növləri ilə birgə fəaliyyətdə iştirakçıların münasibətlərinə qarşılıqlı rabitəninn təsiri ilə fərdin düşüncəsinə nüfuz edilir. Məktəbdə tədris prosesində mövzu ilə əlaqədar hazırlanan suallar müəllim və şagirdlər arasında münasibətlər subyektinin dinamik inkişafı üçün əsas rol oynayır.

Mövzu müasir dövr üçün çox aktual olduğundan bir çox alimlər tərəfindən öyrənilir. Psixoloji və pedaqoji axtarışda qarşılıqlı əlaqənin olub-olmaması, təhsil mühitində məzmun və texnologiyanın konkret məqsədləri nəzərdə tutulur. Araşdırmalar göstərir ki, təhsil müəssisələri arasında psixoloji pedaqoji qarşılıqlı əlaqənin təhlili öz struktur xüsusiyyətləri baxımından müxtəlif əsaslarla həyata keçirilir. Elm adamları tərəfindən əsaslandırılan yanaşmalar şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqənin strukturunu nəzərə alaraq qarşılıqlı psixoloji təsir hərəkətləri pedaqoji təhlilə də şamil edilir. Qarşılıqlı əlaqənin ən böyük məhsuldarlığı psixoloji və pedaqoji axtarış dialoq, ünsiyyət və əməkdaşlıq növünə uyğun olaraq birgə fəaliyyət təşkil etmək şərti ilə əldə edilir.

Г.Г.Алиханова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ

Ключевые слова: *учебный процесс, совместная деятельность, профессионализм, оценка, темп речи, мимика, жесты*

В ходе образовательного процесса мышление личности пронизано влиянием взаимного общения на отношения участников совместной

деятельности с обучающимися. В образовательном процессе в школе вопросы, подготовленные по теме, играют ключевую роль в динамичном развитии темы взаимоотношений учителя и учащихся.

Поскольку тема очень актуальна для современности, ее изучают многие ученые. Имеется ли взаимодействие в пси5холого-педагогических исследованиях, рассматриваются конкретные цели содержания и технологии в образовательной среде. Исследования показывают, что анализ психолого-педагогического взаимодействия образовательных учреждений осуществляется на разных основаниях с точки зрения их структурных особенностей. Обоснованные учеными подходы применяются к педагогическому анализу действий взаимного психологического воздействия с учетом структуры межличностного взаимодействия. Наибольшая продуктивность взаимодействия достигается при организации совместной деятельности по типу психолого-педагогического поиска, диалогического общения и сотрудничества.

G.K.Alikhanova

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PEDAGOGICAL COMMUNICATION PROCESS

Key words: *teaching process, joint activity, professionalism, assessment, pace of speech, facial expressions, gestures*

During the educational process, the individual's thinking is penetrated by the influence of mutual communication on the relations of the participants in joint activities with students. In the educational process at school, the questions prepared on the topic play a key role in the dynamic development of the subject of relations between teachers and students.

Since the topic is very relevant for modern times, it is studied by many scientists. Whether there is interaction in psychological and pedagogical research, the specific goals of content and technology in the educational environment are considered. Studies show that the analysis of psychological-pedagogical interaction between educational institutions is carried out on different bases in terms of their structural characteristics. Approaches justified by scientists are applied to the pedagogical analysis of mutual psychological influence actions, taking into account the structure of interpersonal interaction. The greatest productivity of interaction is achieved by organizing joint activity according to the type of psychological and pedagogical search dialogue, communication and cooperation.

Şəxsi keyfiyyətlər müasir psixologiyada öz nəzəri təsdiqini tapır: sosiometrik status, sosial-psixoloji rahatlıq səviyyəsi, arzu olunan ünsiyyətin ilk dairəsinin olması, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin motivasiyası, sosial-psixoloji qavrayış və əks etdirmə şəxsiyyətin inkişafının ən vacib xüsusiyyətləridir və şəxsiyyət strukturunun bütün komponentləri ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır.

Qeyd edilənlərin hamısı pedaqoji qarşılıqlı əlaqəyə aiddir, lakin burada psixoloji xüsusiyyət müəllimin mövqeyinin şagirdlərə xüsusi təsirində özünü əks etdirir. Bu onunla bağlıdır ki, pedaqoji qarşılıqlı fəaliyyət, neytral qarşılıqlı fəaliyyətdən fərqli olaraq, təhsil məqsədinin qoyulmasını nəzərdə tutur. Pedaqoji qarşılıqlı əlaqənin növləri (tipləri), eləcə də təsnifatları müxtəlifdir, çünki təsnifatların əsasları da müxtəlifdir. Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda qarşılıqlı təsir və əlaqə növlərinin təsnifatı üçün müxtəlif əsaslar təklif olunur:

- subyektinə və obyektinə görə aşağıdakı əlaqə növləri fərqləndirilir: "şəxsiyyət - şəxsiyyət", "şagird - şagird", "şagird - müəllim", "müəllim - şagird", "müəllim - müəllim"; “kollektiv – kollektiv”;

– təsir üsulu ilə: birbaşa (dərhal), dolayı, paralel qarşılıqlı təsir: subyektlər arasında bir-birinə birbaşa təsir kimi birbaşa təmas olduqda;

- dolayı bir şey (obyektlər, hərəkətlər, məlumat mübadiləsi) və ya kiminsə vasitəsilə (dolayı yolla başqa insanlar, istinad qrupu, istinad şəxs, kitablar, filmlər və s. personajlar tərəfindən) təsir göstərməyə yönəldilir;

- paralel təsir (komanda vasitəsilə təsir);

– qarşılıqlı əlaqə prosesində bərabər (subyekt-subyekt münasibətləri), “liderlik” (obyekt münasibətləri) kimi əlaqə növünə görə;

– qarşılıqlı əlaqənin məzmunundan (mövzusundan) asılı olaraq qarşılıqlı əlaqənin mənəvi və praktiki planları fərqləndirilir. Mənəvi qarşılıqlı əlaqə mənəvi dəyərlər və məlumat mübadiləsi olan ünsiyyətdir. Praktiki qarşılıqlı əlaqə fiziki, maddi dəyərlərin, əşyaların mübadiləsinin nəticəsidir;

- maddi dəyərlər, obyektlər;

- emosionallıq subyekt və obyekt arasındakı əlaqələrin tənzimlənmə dərəcəsinə görə, qarşılıqlı əlaqəni formal, fərdlər arasında sərt əlaqələr və zamanla nisbi sabitliklə xarakterizə olunan və öyrənmənin şəxsi təbiətinə əsaslanaraq qeyri-rəsmi olaraq bölmək adətidir.

Pedaqoji qarşılıqlı əlaqənin təşkili prinsiplərini formalaşdıran A.B.Orlov dörd prinsipi müəyyən edir ki, onların da birincisi aparıcısı dialoq prinsipidir. Şübhəsiz ki, monolojiləşdirilmiş pedaqoji qarşılıqlı əlaqə informasiya mübadiləsi, rol əsaslı sosial qarşılıqlı əlaqə və müəllim və şagird arasında şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə baxımından qeyri-bərabərdir. Pedaqoji qarşılıqlı əlaqənin təşkilinin ikinci prinsipi müəllim və şagirdin rol və funksiyalarının dəyişməsinə səbəb olan problemləşdirmə prinsipidir. Müəllim təkcə tərbiyə etməli və öyrətməməli, həm də şagirdinin fərdi inkişafına təkan

verməli, onun müstəqil olaraq idraki problem və tapşırıqları kəşf etməsinə və qoymasına şərait yaratmalıdır. Fərdiləşdirmənin üçüncü prinsipi qarşılıqlı əlaqədə rol gözləntilərinə və standartlara uyğun gəlməyən şəxsi təcrübə elementlərini (hisslər, təcrübələr, duyğular, müvafiq hərəkətlər və hərəkətlər) əhatə edir. Dördüncüsü - fərdiləşdirmə prinsipi - ümumi və xüsusi istedadın hər bir spesifik elementini müəyyən etmək və inkişaf etdirmək, şagirdlərin yaşına, fərdi xüsusiyyətlərinə və imkanlarına, qabiliyyət və meyllərinə uyğun olan belə məzmun, təlim və tərbiyə üsullarını qurmaqdır. Sadalanan prinsiplər psixoloji və pedaqoji nəzəriyyələr, eləcə də təcrübə üçün tamamilə yeni deyil, lakin onların həyata keçirilməsi müəyyən çətinliklərlə üzləşir.

Nəzəri işin təhlili pedaqoji ünsiyyət prosesində psixoloji təsir vasitələrindən istifadənin tədqiqi bu prosesin aşağıdakı alqoritmini formalaşdırmağa imkan verir:

1. Pedaqoji qarşılıqlı əlaqənin əsas məqsədi: koordinasiya edilmiş və əlaqələndirilməmiş, şüurlu və şüursuz, elan edilmiş və gizli ola bilən müəllim və şagirdlərin prosesdə iştirakı.

2. Qarşılıqlı əlaqəni həyata keçirmək üçün iştirakçılar bir-birini bu ünsiyyətin bərabərhüquqlu subyektləri kimi qəbul etməlidirlər ki, bu da praktikada "müəllim-şagird" sistemində, bir qayda olaraq, o qədər də geniş yayılmır.

3. Arxitektonikaya və tədris prosesinin təşkilinə müvafiq psixoloji təsir ilə uğurla inkişaf edir və səmərəli olur. Bu yanaşmaya daxildir:

- müəllimlər və şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqənin ümumi vəziyyətinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi sistemləri, nəticədə onların əlaqələrinin təhlili sistemin işləməsi və inkişafı, müəyyən edilməsi daxili və xarici ziddiyyətlər, təyinatda onların həllinin əsas yolları;
- modelləşdirmədə təhsilin müxtəlif mərhələlərində "inkişaf vəziyyətləri" məntiqində qarşılıqlı əlaqə variantları şagirdlər və müəllimlər tərəfindən (məqsədin qoyulması, həyata keçirilməsi, qiymətləndirilməsi);
- nəticələrin təhlili və qiymətləndirilməsi prosesi.

4. Bu yanaşmanın mənimsənilməsi qarşılıqlı əlaqədə olanların xüsusi psixoloji, əxlaqi və praktiki hazırlığını tələb edir, bunun uğuru bir sıra tələblərlə müəyyən edilir:

- müəllim və şagirdlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə təkcə peşəkar deyil, həm də şəxsən təkmilləşmək istəyi;
- müəllim heyətinin şagirdlərlə yaradıcı, inkişafetdirici qarşılıqlı əlaqəyə qurulması;
- müəllimləri və şagirdləri qarşılıqlı fəaliyyətə hazırlamaq üçün bir sıra maraqlar, motivlər və gözləntiləri özündə birləşdirən vahid sistem;
- qarşılıqlı fəaliyyət təcrübəsini mənimsəmək üçün işin əks etdirici formalarının payının artırılması.

Pedaqoji ünsiyyət V.N.Panferov, S.L.Rubinşteyn, L.S.Vıqotski, A.A.Leontyev, M.İ.İlyasov, F.A.Rüstəmov, Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə, M.Ə.Həmzəyev, R.İ.Əliyev və başqaları tərəfindən araşdırılmışdır.

Pedaqoji ünsiyyət struktur komponenti və eyni zamanda şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına yönəlmiş pedaqoji təsirlərin metod və vasitələrinin həyata keçirilməsi üsuludur. Bu cür ünsiyyət müəllimin peşəkarlığının aspektlərindən biridir. Pedaqoji ünsiyyət çoxşaxəli funksiyaları yerinə yetirir: sosial, mədəni və əxlaqi dəyərləri ötürür, şagirdlərin mənəvi dünyasını formalaşdırır. Bu proses müəllimin öz əsas səlahiyyətlərini həyata keçirdiyi sahədir.

Pedaqoji ünsiyyət tədris və tərbiyənin metod və üsullarının strukturuna üzvi şəkildə daxil edilir və eyni zamanda onların həyata keçirilməsini təmin edir. Pedaqoji ünsiyyətin gedişi zamanı şəxsiyyətin formalaşmasında birbaşa və dolayı pedaqoji təsir yeganə amil deyil. Ən əhəmiyyətli yeri təqlid, təklif, infeksiya və identifikasiya tutur. Pedaqoji ünsiyyətə sosial-perseptual, emosional və davranış komponentləri daxildir. Pedaqoji ünsiyyətdə aparıcı yeri insanların bir-birini qavraması və başa düşməsi prosesi, habelə ünsiyyət vasitələrindən istifadə edərək münasibətlərin təşkili olan sosial qavrayış tutur.

Ünsiyyətin tədqiqi göstərir ki, davranış, üz ifadələri, jestlər, intonasiya və hərəkətlərin tempi başqa bir şəxsə fəaliyyət tərəfdaşının psixi vəziyyətləri haqqında məlumat verən siqnal kompleksidir. Müəllimlə auditoriyanın fəaliyyəti və ünsiyyəti təhsil vəziyyətinin əsas elementləridir. Pedaqoji ünsiyyət prosesində həm müsbət, həm də mənfi, həm qeyri-şifahi, həm də şifahi ola bilən və təklif, inandırma yoluxma, təqlid və şəxsi nümunə vasitəsilə həyata keçirilən istiqamətləndirilmiş və təbii qarşılıqlı təsir baş verir. Bu cür prosesdə şagirdlər sinifdə bilik və idarəetmə obyekti kimi çıxış edir. Müəllim isə öz fəaliyyətini və dərsin məhsuldarlığına nail olmaq üçün zəruri olan vasitələri modelləşdirir.

Qrup dərsləri zamanı müəllim ünsiyyətinin özünəməxsus tələbləri vardır. Belə ki, auditoriya ilə birbaşa təmasda olan müəllim psixoloji təsir gücü ilə səmərəlilik, xeyirxahlıq, inam, konsentrasiya və təşkilatçılıq nümunəsi nümayiş etdirir. Bu cür şərait işgüzar canlanma yaradır. Həddən artıq empatiya fikir dağınıqlığı, səliqəsizlik və çaşqınlıq isə dinləyənlərin vəziyyətinə mənfi təsir göstərir.

Ən vacib məlumatlar izahın əvvəlində və ya sonunda verilməlidir. Fasilələrlə və emosional şəkildə vurğulanan izahlar daha yaxşı yadda qalır. Keçmiş təcrübənin təsirini nəzərə alaraq, müəllim nitqinə daxil etdiyi tanış sözlərə, ifadələrə və qiymətləndirmələrə yeni məlumatlar əlavə edir. Bununla da şagirdlərin arzuolunan nəticəyə gəlməsi üçün ötürülən məlumatların məzmuna münasibət yaradır.

Şagirdlərlə ünsiyyətin tərbiyəvi təsiri məzmunu şəxsi və emosional münasibət bildirmədən hazır mesaj, mimika və monoton jestlərlə, əzbərləmə,

qrup psixologiyasının xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan təqdim edilməsi ilə zəifləyir.

Səsin gücündən, nitqin tempindən rasional istifadə etmək, şagirdlərin təcrübə və biliklərinə üzə çıxarmaq üçün suallar vermək, təhsil müəssisəsinin həyatı epizodlarından, film və bədii əsərlərdən istifadə etmək lazımdır. Müəllim auditoriyanın emosional vəziyyətini müşahidə etməklə öz davranışını, semantik fasilələri yenidən qurmaqla, əsas olanı aydın şəkildə vurğulamaqla, misallar və faktlar göstərməklə qarşılıqlı anlaşmanı əlaqəli qura bilər. Müəllimin nitq mədəniyyəti, onun aydınlığı, başa düşülməsi və düzgünlüyü auditoriyanın fəallığı və idrak marağı ilə dəstəklənir.

Müəllimin nitq tonunda, jestlərində, duruşunda, mimikasında öz hisslərini və reallığa münasibətini ifadə etməsi, əhval-ruhiyyəsi təkcə onun nitqinin vəzifə və məzmununa deyil, həm də auditoriyanın xüsusiyyətlərinə, onun gözləntilərinə, maraqlarına uyğun olmalıdır. Dinləyicilərin fərdi suallarına, iradlarına, nidalarına, mimikalarına və dinləmələrinə əsaslanaraq, izahın necə qəbul edildiyini mühakimə etmək, onun tempini və məzmununu dəyişdirmək olar.

Müəllimin ünsiyyət vasitəsi onun verbal və qeyri-verbal davranışıdır. Müəllim şagirdlərlə nitqin köməyi ilə ünsiyyət quraraq onlara müxtəlif məlumat və bilikləri çatdırır, bununla da onların hər birinin və bütün kollektivin şəxsiyyətinə təsir göstərir. İntonasiya, vurğu, ifadələrin qurulması, müqayisələrdən, məsəllərdən, atalar sözlərindən istifadə etməklə müəllim öz hisslərini, psixi vəziyyətini və reallığa münasibətini ifadə edir.**.** Ünsiyyət prosesində müəllimin nitqinin məzmunu və forması onun fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələrindən, həyat təcrübəsindən, biliyindən, baxışlarından, temperamentindən, xarakterindən, qabiliyyətlərindən, maraqlarından, psixi vəziyyətindən asılıdır. Ünsiyyət zamanı müəllim verbal və qeyri - verbal vasitələrdən istifadə edərək işgüzar və emosional qarşılıqlı anlaşma yaratmağa, ünsiyyət məsafəsini və planını yenidən tənzimləməyə, gözlənilməz şəraitə tez reaksiya verməyə, nitqin ifadəliliyi, ritmi, tembri ilə məharətlə işləməyə çalışır. Ünsiyyət prosesinin təhlili onun müsbət və mənfi tərəflərini, şagirdlərin fərdi, yaş və digər xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının düzgünlüyünü və müəllimin təsirinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulur. D.Karnegiyə görə geniş yayılmış ünsiyyət təlimləri aşağıdakı təlimatların həyata keçirilməsini nəzərdə tutur: hər şeyə həmsöhbətin gözü ilə baxmağa çalışmaq, həmsöhbətdəki müsbətə arxayın, onunla təriflə və onun xidmətlərini tanımaqla söhbətə başlamaq; tərəfdaşın ən kiçik uğuruna razılıq ifadə etmək və s.

Məqalənin aktuallığı. Pedaqoji ünsiyyət prosesinin psixoloji xarakteristikasının hərtərəfli öyrənilməsində əsas məqsəd müasir cəmiyyətin şəxsiyyət kimi formalaşmasında ünsiyyət səmərəliliyinin təhlilindən ibarətdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Pedaqoji ünsiyyət prosesinin psixoloji xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirməsi və mövcud problemlə əlaqədar bir sıra faydalı tövsiyyələrin irəli sürülməsindən ibarətdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən elmi yaradıcılıq işində bu mövzu ilə maraqlananlar, psixoloq və pedaqoqlar, eləcə də ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbə və magistrləri istifadə edə bilərlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Həmzəyev, M.Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı, 2003, s. 62-65.
2. Qədirova, R.H. Ünsiyyət psixologiyası. Dərs vəsaiti. Bakı, 2016, 152 s.
3. Pedaqoji texnologiyalar /A.Mehrabov, Ə.Abbasov, Z.Zeynalov, R.Həsənov/ TPİ. B.: Mütərcim, 2006. 372 s.
4. Ефимова, Н.С. Психология общения. Практикум по психологии: Учебное пособие / М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА-М, 2013. 192 с.
5. Еникеев, М.И. Общая и социальная психология: Учебник / М.И.Еникеев. - М.: Норма, НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 640 с.
6. Ильин, Е.П. Психология общения и межличностных отношений / СПб.: Питер, 2013. 576 с.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 27.09.2024
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 10.10.2024
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 02.12.2024
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nelli Abutidze
ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 saylı qərarı ilə çap olunur.